

FRAGMENTI PREDROMANIČKOG
CRKVENOG NAMJEŠTAJA IZ OSTROVICE

Područje Ostrovice predstavlja složeni arheološki lokalitet koji pokazuje izraziti historijski i kulturni kontinuitet. U ovom prilogu, uz opće opservacije o karakteru Ostrovice kao kompleksnog arheološkog lokaliteta u kontekstu šire sjevernodalmatinske regije, više pažnje će se posvetiti ranosrednjovjekovnim arheološkim spomenicima.

Mnogobrojna je historiografska literatura, u nizu pojedinačnih ili cjelovitijih povijesnih tema, unutar kojih se spominje Ostrovice i njezina uloga kao izuzetnog historijsko-strateškog punkta u razdoblju razvijenog srednjeg vijeka hrvatske povijesti.¹

Međutim, arheološki podaci o Ostrovici ostali su zabilježeni kroz vrlo mali broj radova, koji su se uglavnom vezivali uz pojedinačne nalaze spomenika. Riječ je, naime, o nekoliko spomenika čiji je sadržaj isticao u prvom redu njihov povijesni značaj, pa su kao takvi privlačili pažnju znatnosti uopće. To su npr. ulomci prozorskog okvira s gotičkim majuskulnim natpisom u kojem se navodi ime kralja Zvonimira i godina 1405,² te epigrafski ulomak pisan gotičkim kurzivom s imenom Pavla Šubića (. . . *Pauli de genere Subich . . .*).³

Do danas sustavna arheološka istraživanja na području Ostrovice nisu izvršena i jedino što nam u ovom trenutku pruža makar djelomičnu arheološko-topografsku sliku lokaliteta jesu podaci o pronalascima registrirani kroz inventare arheološke građe u muzejima u Zadru, Šibeniku, Spli-

¹ V. Klaić, Bribirski knezovi od plemena Šubića do god. 1347, MH, 1897; S. Gunjača, Ispravci i dopune starijoj hrvatskoj historiji, III, IV, Zagreb 1976, 1978; N. Klaić, Povijest Hrvata u razvijenom srednjem vijeku, Zagreb 1976. Navedena je samo najrelevantnija literatura, a za ostalu v. kod N. Klaić, Povijest Hrvata u razvijenom srednjem vijeku, Zagreb 1976, 669–90.

² L. Marun, Dvie nadpisne uspomene o hrvatskom kralju Zvonimiru, *Starohrvatska prosvjeta* (dalje SHP), III/1, 1897; S. Gunjača, Kako i gdje je svršio hrvatski kralj Dimitrije Zvonimir s dodatkom o grobu kralja Zvonimira na Kapitulju kod Knina, *Rad JAZU*, 288, Zagreb 1952, 224. Ulomci okvira nalaze se u Muzeju hrvatskih arheoloških spomenika u Splitu (inv. br. 1085, 1086), a nedavno je u Muzej donesen još jedan manji komadić istog okvira pod nama nepoznatim okolnostima nalaza.

³ S. Ljubić, Šubićev nadpis u Ostrovici dalmatinskoj, *Viestnik Hrvatskoga arheološkoga društva*, XIV/1, 1892, 8.

tu i Benkovcu, te nekoliko dosad objavljenih slučajnih nalaza koji se upotpunjavaju zabilješkama iz Dnevnika franjevca Luje Maruna popraćeni rezultatima najnovijih rekognosciranja.⁴

Kad se u ovom prilogu govori o Ostrovici, ne misli se samo na usko područje koje zauzima položaj istoimene utvrde na gradini, već na mnogo širi prostor koji uz gradinske pristranke na kojima se smjestilo ostrovičko naselje obuhvaća i veći areal plodnog polja u dolini. Stoga Ostrovicu treba shvatiti kao mikroregiju, koja se po svim odlikama jednog mikropodručja uklapa u opću geomorfološku konfiguraciju tla na prostoru sjeverne Dalmacije i Ravnih kotara. Smještaj današnje Ostrovice upravo je karakterističan za takvu reljefnu cjelinu. Nalazi se oko 18 km jugoistočno od Benkovca, a oko 2,5 km od Bribira pod istaknutom uzvisinom koja je sa sjeveroistočne strane odvojena od glavne antiklinale tzv. ostrovičke kose.⁵ Velika količina vode i obradive zemlje, kao i dominantan položaj u reljefu na cijelom području ostrovičke regije stvorili su vrlo povoljne prirodne uvjete za nastanak i kontinuitet života na tom prostoru koji možemo pratiti od prapovijesnih vremena. Premda bez arheoloških istraživanja nije moguće točnije ubicirati nalazišta prapovijesnih naselja, ipak otkrivanje slučajnih površinskih nalaza iz neolitičkog razdoblja u Ostrovici⁶ upozorava na jaču naseljenost ove mikroregije u mlađem kamenom dobu. Dosadašnji nalazi i rekognosciranje nisu iznijeli na vidjelo nalaze iz eneolitika i brončanog doba, ali ih se s obzirom na prirodne uvjete regije svakako može očekivati.⁷ Od željeznog doba ponovno pratimo intenzivni naseobinski kontinuitet života u Ostrovici, o čemu svjedoči mnoštvo površinskih nalaza željeznodobne gradinske keramike i sačuvani trakt suhozidnog liburnskog bedema sa sjeverne strane gradinskog brijega. Ta gradina nije registrirana u dosadašnjoj literaturi,⁸ međutim veličina gradinskog areala i brojnost nalaza⁹ jasno govore o postojanju

⁴ Rekognosciranje terena izvršili su u travnju godine 1982. kustosi Muzeja HAS u Splitu V. Delonga i T. Burić.

⁵ Ostrovička kosa, s nadmorskom visinom između 300—400 m predstavlja najvišu visinsku točku ovog mikroprostora i pripada lancu one glavne antiklinale koja ujedno označuje prirodnu granicu između Bukovice i Ravnih kotara. Na sjeveroistočnom rubu ostrovičke sinklinale izvire potok Otres.

⁶ Š. Batović, Neolitski tragovi u sjevernoj Dalmaciji, *Radovi Instituta JAZU u Zadru*, 2, 1955, 388, 395; *isti*, Stariji neolit u Dalmaciji, 1966, 18; *isti*, Istraživanja prapovijesti u Bribiru, *Diadora*, 9, 1980, 55. Veće naseobine iz neolitika utvrđene su na obližnjem lokalitetu u Krivači kod Bribirskih Mostina koji se nalazi na jugoistočnom rubu ostrovičke sinklinale. V.: J. Korošec, Bribir u prapovijesti, *SHP*, 10, 1968; P. Korošec, Neke interesantne pojave s neolitskog naselja »Krivače« kod Bribirskih Mostina, *Materijali*, XII, Zadar 1976, 25. i d., J.-P. Korošec, Bribir i njegova okolica u prapovijesno doba, *Diadora*, 7, 1974.

⁷ Ova praznina u kontinuitetu nije specifična samo za ostrovički kraj već je kao pojava evidentirana u cijeloj Dalmaciji na dosadašnjem stupnju istraženosti.

⁸ Z. Brusić, Gradinska utvrđenja u šibenskom kraju, *Materijali*, XII, Zadar 1976, 119; Š. Batović, Caractéristiques des agglomérations fortifiées dans la région des Liburniens, *Godišnjak Centra za balkanološka ispitivanja Akademije nauka i umjetnosti BiH u Sarajevu*, XV/13, 1977. Gradina u Ostrovici ima istaknuti strateški položaj prvenstveno u smislu vizuelne kontrole nad većim dijelom Ravnih kotara koji se prostire zapadno i sjeverozapadno, te vizuelne komunikacije s drugim gradinama u bližoj i daljoj okolici, npr. Varvarijom, Vukšićkom gradinom, Velimskom, Zažvičkom i Aserijom.

⁹ Osim mnogobrojnih površinskih nalaza liburnske keramike registriran je i nalaz željeznodobne spiralne narukvice (v.: Katalog izložbe »Nakit na tlu sjeverne Dalmacije od prapovijesti do danas«, Zadar 1981, br. kat. 478), zatim dosta frag-

gradinskog naselja, čiji je izvorni izgled znatno promijenjen naknadnim intervencijama.¹⁰

Iako Ostrovica nije poput Varvarije, Nedinuma, Coriniuma, Aserije preasla u sjedište jedne autohtone *civitas*, odnosno kasnijih rimskih municipija, brojni arheološki tragovi antičkog kulturnog sloja indiciraju vrlo bujan život u rimsko vrijeme.¹¹

Dosad utvrđeni arheološki izvori o starokršćanskim nalazima ovdje su jako rijetki, a slična pojava uočava se i kod današnjih arheoloških istraživanja lokaliteta na Bribirskoj glavici.¹² Ipak povremeni slučajni nalazi predmeta starokršćanskog obilježja upozoravaju bez sumnje na postojanje starokršćanskih objekata čije temeljito istraživanje tek predstoji.

menata keramike tipa Gnata na padini brda sa sjeverne strane gradine i novac ilirskog kralja Baleja. Posljednja dva podatka dugujem kolegi M. Saviću iz Benkovca, kojemu i ovom prilikom toplo zahvaljujem.

¹⁰ Plato na kojem je bila kasnija Šubićeva utvrda dobiven je vađenjem kamenih blokova čime je drastično izmijenjen prirodni oblik gradine. Isti kamen korišten je i za izradu masivnih kasnosrednjovjekovnih grobnih poklopnica, što najbolje potvrđuje nekoliko primjeraka istih ploča, koje se i danas nalaze pri vrhu gradine. Neke primjere postojanja srednjovjekovnih kamenoloma, te podrijetla i načina korištenja kamenih ploča za izradu grobnih poklopnica (stećaka) obradio je S. Gunjača u: Prinos poznavanju porijekla i načina prijevoza stećaka, *Istorijski časopis SANU*, V—VI, Beograd 1955, 139—147.

¹¹ D. Rendić-Miočević, Nekoliko monumentalnih nadgrobnih stela s portretima iz sjeverne Dalmacije, *Diadora*, 1, 1959, 108. i d.; *L. Marun* u *Starinarskom dnevniku* (dalje *SD*) izvješćuje o antičkim nalazima u Ostrovici i spominje slijedeće: 1 rimski arhitrav (21. 11. 1911), aru (24. 6. 1910), 2 rimska natpisa (30. 9. 1909), ulomak cipusa i 4 ulomka korniča sve sa zemlje vlasnika Mačka, 1 rimski natpis (17. 4. 1896) kojega je objavio K. Patsch u: Nove tekovine muzeja u Kninu, *GZM*, XI, 1899, 510—511, i 1 svjetiljku (30. 3. 1909.) i »11 cijelih rimskih svjetiljaka, nešto razbijenih 9, grljeta 11 i . . . 36 rimska bakrena novca nađenih uz jedno dijete ukopano u izdubini litice, te pokriveno tankim pločicama.« (25. 11. 1896). Patsch je na osnovi ovih Marunovih podataka i dokumentacije objavio lucerne i bakrene novce iz grobova koji indiciraju na veću ranocarsku nekropolu iz 1. st. n. e. (*K. Patsch, o. c.*, 517—532).

Posebno bi kod budućih istraživanja trebalo obratiti pažnju na predio u Ostrovici zvanom Mačci, koji se nalazi neposredno uz željezničku prugu, jer je najveći broj antičkih nalaza stizao u Muzej u Kninu upravo s tog lokaliteta, a u starom talijanskom inventaru arheološke građe u Arheološkom muzeju u Zadru evidentirani su kao pronalasci s položaja »casa di Mačak« 1884. g. dva cipusa (inv. br. 60-N 25 u *CIL* 9889, *Bulletino*, II, 69), (inv. br. 61/235 u *CIL* 9889 a, *Bulletino*, II, 69). U Arheološkom muzeju u Zadru čuva se i još jedan fragment rimskog natpisa nađen u Ostrovici 1884. g. (inv. br. 24—991, u *CIL* 9881, *Bulletino*, V, 147), a u Muzeju grada Šibenika fragmenti rimske stele.

Također bi pri istraživanju bilo korisno slijediti i toponomastički indikator poput onoga o lokalitetu u polju zvanom Terkul, pa zatim lokalitet zvan Mravnjak, na kojima se nailazi na ostatke urušenog bijelog kamenja, ostatke rimske cigle i keramike. F. Bulić je na osnovi nalaza terminacijskog natpisa (*CIL* III, 9938) pretpostavio čak mogućnost ubikacije antičke Alverije u današnjoj Ostrovici, čemu bi možda u prilog išla brojnost nalaza antičke skulpture u Ostrovici, a kakvi dosada nisu registrirani u tolikom broju u Dobropoljcima, gdje se inače ubicira Alverija. (V.: F. Bulić, Stridone luogo natale di S. Girolamo, *Bulletino di archeologia e storia dalmata*, XL—XLII, 1919—1922, 325).

¹² L. Marun donosi u *SD* pod 25. 5. 1910. podatak o srebrnom starokršćanskom prstenu pronađenom na ostrovičkoj gradini s natpisom *VERVM CARO*, ali koji nije registriran u sadašnjoj zbirci Muzeja HAS. Možda se radi i o nekom antičkom ili srednjovjekovnom primjerku.

Ovom prilikom evidentiramo i podatak o pronalasku starokršćanskog staklenog kaleža s Kristovim monogramom nađenom na Bribirskoj glavici (po usmenom priop-

Tijekom kasne antike i u procesu seobe naroda sačuvan je naseobinski kontinuitet u Ostrovici, koji se sada može pratiti na dva lokaliteta. Jedno je naselje podno gradine koje se formiralo još u antici, a drugo je na mjestu stare liburnske gradine, koja se sada u procesu opće kastrizacije ponovno revitalizira.¹³

Srednjovjekovni arheološki izvori potvrđuju nit kulturnog i povijesnog kontinuiteta u ostrovičkoj mikroregiji. Već i slučajni nalaz para masivnih karolinških ostruga s pripadnim napravama za zakopčavanje iz sredine 9. stoljeća (sada u Muzeju grada Šibenika) ukazao je na postojanje starohrvatske nekropole u Ostrovici, kao i još jedan primjerak karolinške ostruge, sada u Muzeju HAS u Splitu.¹⁴

Međutim, kada se danas govori o Ostrovici, onda se misli na Ostrovicu kao utvrdu, odnosno onaj dio povijesno-kulturnog kontinuiteta koji je imala u povijesti razvijenog i kasnog srednjeg vijeka. Ostrovička utvrda i Bribirska glavica dva su čvrsta strateška punkta koja kontroliraju prijelaz preko klanca na Planičniku koji je povezivao unutrašnjost Hrvatske s morem, na srednjovjekovnoj komunikaciji koja je spajala Zadar s Kninom gdje se nastavljala na glavnu srednjovjekovnu prometnicu u Hrvatskoj tzv. *Via magna*.¹⁵

Ostrovica u srednjovjekovnom razdoblju nije predstavljala samo jedan obrambeni punkt već utvrđeno naselje tipa kastruma,¹⁶ koje će u tom periodu biti neposredno vezano uz ime obitelji Šubića, i to one loze koja je, čini se, već u 11. st. zadobila nasljednu župansku čast na Bribiru.¹⁷

Razdoblje razvijenog srednjeg vijeka koje je u Ostrovici proteklo u znaku bibrirskih feudalaca Šubića, i kasnije Anžuvina, ostavilo je tragove i u ostacima materijalne kulture. S ovog lokaliteta zabilježeni su već spomenuti nalazi gotičkih natpisa, ranogotička ostruga iz 14. st.,¹⁹ kao i ostaci ulomaka monumentalnije srednjovjekovne arhitekture i skulpture heraldičkog karaktera (sada u MHAS u Splitu). Ulomci gotičke glazirane ke-

ćenju prof. Mate Suića u Zadru prigodom održavanja »Okruglog stola« povodom izdanja autorove knjige »Zadar u starom vijeku« u svibnju 1982. u Zadru).

Zanimljivo je pak naglasiti da karakter nekih predromaničkih spomenika (natpisi obrađeni u ovom prilogu) iz Ostrovice upravo ukazuje na kontinuiranje starokršćanske tradicije na ovom lokalitetu.

¹³ M. Suić, *Antički grad na istočnom Jadranu*, Zagreb 1976, 249. Na padinama gradine nailazi se na ostatke kasnoantičke keramike.

¹⁴ J. Belošević, *Materijalna kultura Hrvata od 7—9 stoljeća*, Zagreb 1980, 64; D. Jelovina, *Starohrvatske nekropole*, Split 1976, 123, 125.

¹⁵ T. Raukar, *Zadar u XV stoljeću*, Zagreb 1977, 18; J. Medini, O nekim kronološkim i sadržajnim značajkama poglavlja o Dalmaciji u djelu *Cosmographia* anonimnog pisca iz Ravene. Putevi i komunikacije u antici, *Materijali*, XVII, Peč 1978, 72—74. To je ona prometnica koja je u antici spajala Salonu sa Siscijom, a čija je važnost porasla u vrijeme bizantsko-gotskih ratova u 6. st. da bi u srednjem vijeku predstavljala glavnu prometnu arteriju u Hrvatskoj.

¹⁶ J. Ferluga, *Vizantijska uprava u Dalmaciji*, Beograd 1957, 131, 133, 137.

¹⁷ N. Klaić, *Uspori Bribiraca do dinastičke moći*, *Povijest Hrvata u razvijenom srednjem vijeku*, Zagreb 1976, 407—447.

¹⁸ *Ista*, *Uspostava kraljevske vlasti za Anžuvina*, *Povijest Hrvata u razvijenom srednjem vijeku*, Zagreb 1976, 514—553.

¹⁹ D. Vrsalović, *Kasnosrednjovjekovne ostruge u Muzeju hrvatskih arheoloških spomenika u Splitu*, *SHP*, 8—9, 1963, 162, 167, tab. IX, 31.

Kolegi M. Saviću iz Benkovca zahvaljujem za podatak o nalazu srednjovjekovnog novca grada Šibenika s likom sv. Mihovila iz kraja 15. st., koji je pronašao na padini ostrovičke gradine.

ramike i danas se nalaze na prostoru utvrde, a po tipu i izradi mogu se vezati uz slične primjerke unutar srednjovjekovnog kompleksa na Bribiru.

Godine 1523. Turci osvajaju Ostrovicu, te se kasnije vlast nad Ostrovičkom smjenjuje između Mlečana i Turaka.²⁰ O značenju naselja pod ostrovičkim kastrumom govore i česti povijesni podaci iz šireg vremenskog raspona o boravku većih vojnih jedinica koje su duže vrijeme stacionirane podno Ostrovice,²¹ te ostaci arhitekture, skulpture i sačuvani topinimi.²²

Ovdje su spomenuti samo dosad registrirani slučajni arheološki nalazi, međutim izuzetna uloga i značenje Ostrovice u srednjovjekovnoj povijesti upućuje na postojanje kvantitativno većeg broja materijalnih ostataka, što bi upotpunilo cjelokupnu sliku o nesumljivo najznačajnijem dijelu kulturno-povijesnog kontinuiteta na ovom lokalitetu.

*
* *
*

Ranosrednjovjekovni kameni spomenici koji se danas nalaze u Muzeju hrvatskih arheoloških spomenika u Splitu (samo 6 ulomaka) nađeni su za vrijeme radova na popravljivanju crkve sv. Ante u Ostrovici godine 1911. Radove je u ime Muzeja hrvatskih starina u Kninu vodio Lujo Marun preko svog povjerenika, jer je uočio da se srednjovjekovni ulomci nalaze uzidani kao spolije u zidove tadašnje crkve. Zabilješke koje je vodio u toku radova jedini su sigurniji podaci koji govore o mjestu i okolnostima nalaza ranosrednjovjekovnih kamenih ulomaka. Radi se uglavnom o epigrafskim ulomcima, premda je iz spomenutih zabilježaka vidljivo da je nađeno i prilično fragmenata s pleternim ukrasom koje ne posjedujemo u sadašnjoj muzejskoj zbirci ili ih nismo u mogućnosti na osnovi šturih opisa i bez odgovarajućih signatura atribuirati Ostrovici.²³

²⁰ F. Šišić, Pregled povijesti hrvatskoga naroda, Zagreb 1962, 240.

²¹ N. Klaić, Povijest Hrvata, 409; S. Traljić, Vrana pod turskom upravom, *Radovi Instituta JAZU u Zadru*, 9, 1962, 338; isti, Zadar i turska pozadina od XV do potkraj XIX stoljeća, *Radovi Instituta JAZU u Zadru*, 11—12, 1965, 205, 218; isti, Nin pod udarom tursko-mletačkih ratova, *Radovi Instituta JAZU u Zadru*, 16—17, 1969, 534; G. Novak, Presjek kroz povijest grada Zadra, *Radovi Instituta JAZU u Zadru*, 11—12, 1965, 55, 57.

²² Prema nekim prijašnjim mišljenjima, najvjerojatnije će iz perioda turske vlasti potjecati i ulomci kamenog reljefa uzidani sada nad južnim vratima crkve sv. Ante kao ostaci nekadašnje džamije koja je bila podignuta na mjestu današnje crkve. O tome L. Marun u »konceptu« *Starinarskog dnevnika* pod 19. 10. 1911. g. bilježi: »Oblašao radju u Ostrvici savjetnik Iveković s gospojom i dr. Abramović (Abramić, o. p.). Iveković je izjavio da građevina za oltarom jest ostanak turske džamije i upravo odkle hodja klanjao. Dosljedno da istoj pripadaju one česti nad pobočnim vratima, kao i ulomci što smo ih 4—5 našli u zidu. Snimio je nacrt, a dr. Abramović fotografičku sliku. Sporazumjesmo se da se poruši nadom naći koji ulomak pripadajući Zvonimirovu nadpisu.«

U Ostrovici se sačuvalo naziv »Turske kuće« za veći sklop stambenih zgrada.

²³ SD — 19. 9. 1911. »Bio sam u društvu Šimunovića i Jaše Cota u Ostrvicu za popravak crkve. Po podne počela se rušiti crkva sa krova. U izvanskom zidu šakristije našao se oveći ulomak našeg običnog pletera, koji je bio uložen kao prosto gradivo sa pleterom unutrašnjosti zida okrenutim«;

17. 4. 1896. »Na kući Frane Mihaljevića ima uzidan kao čest donjega praga jedan ulomak pilastra sa slovima naopako okrenutim: SOF·M, a na uglu kuće jednaka

1) *Ulomak grede oltarne pregrade*. Materijal: vapnenac; dimenzije: dužina 18,5, visina 22,5, debljina 12,5 cm; visina polja s kukama 9 cm, visina natpisnog polja 11 cm; mjesto nalaza: Sv. Ante — Ostrovica;²⁴ smještaj: MHAS — Split, inv. br. 1969.

Opis: Gornja strana ulomka i bočni krajevi oštećeni su frakturom. Površina lica podijeljena je u dva pojasa. U gornjem su ostaci dviju kuka položenih nalijevo čije drške i zavojnice su izrađene širokim i dubokim žlijebom koji u sredini zavojnice prelazi u kružno udubljenje. U donjem polju su ostaci natpisa. Sačuvali su se tragovi donje vodoravne haste slova *L*, *V* sa znakom abrevijacije i *F*. Uz donju stranu natpisa nema tragova rubne linije. Moguća je nadopuna dijela natpisa koju predlažemo kao: ... (*temp*)*LV(m) F(eci/t)*; *F(ieri iussi/t)* ; *F(ieri rogavi/t)*... Neobjavljen (Tab. I, 1).

2) *Ulomak grede oltarne pregrade*. Materijal: vapnenac; dimenzije: dužina 29, visina 21, debljina 12 cm; visina polja s kukama 10 cm, visina natpisnog polja 12 cm; mjesto nalaza: Sv. Ante-Ostrovica;²⁵ smještaj: MHAS-Split, inv. br. 1970.

Opis: Površina ulomka je dijelom otučena pri gornjoj i donjoj strani, dok je na bočnima odsječena frakturom. Lice je podijeljeno u dva pojasa: gornji dekorativni ispunjen je s četiri kuke koje su jako polegnute nalijevo i s dosta izduženijim drškama za razliku od ostalih ulomaka. U donjem pojasu je ostatak natpisa većim dijelom otučen pri desnom kraju. Počevši s lijeve strane vidljiv je ostatak dijela vodoravne haste s trokutastim serifom, vjerojatno od slova *T*, zatim slijedi *I*, pa znak razdjeljka i *MAR*. Sasvim pri rubu frakture vidi se dio trokutastog serifa vodoravnog kraka, najvjerojatnije slova *T*. Restitucija dijela natpisa mogla bi glasniti: ... (*bea*)*TI · MART(yres)*... Neobjavljen (Tab. I, 2).

3) *Ulomak grede oltarne pregrade*. Materijal: vapnenac; dimenzije: dužina 23, visina 13,5, debljina (originalna otučena) 6 cm; visina natpisnog polja do rubne crte 10 cm; mjesto nalaza: Sv. Ante-Ostrovica;²⁶ smještaj: MHAS-Split, inv. br. 1976.

Opis: Strane ulomka jako su oštećene, tako da se nije sačuvala ni izvorna debljina. Na licu je gornji pojas s kukama otučen i samo su sačuvani žljebljeni počeci drški triju kuka. Dio natpisa u donjem polju bo-

slova *XI*. Na kući Mate Lovrića ima uzidan jedan fragment mali predstavljajući nugao kamena okvira i kita, poput onih što se vidjaju na starokršćanskim spomenicima. Na uglu kuće (sad u muzeju) ima jedan mali ulomak poput zviezda-križeva što naše vezilje običavaju činiti na serdacima. U ruševinama kuće... našast mali ulomak našeg pletera na kamenu, ali nije poznato oklen je donešen.

²⁴ *SD* — 19. 9. 1911. »... U crkvi rušeć mensu oltara, našast je mali ulomak epigrafički sa kukama, sa slovima *VP*...«

²⁵ *VI. Ardalić*, muzejski povjerenik, preko kojega je Marun obavljao mnoge arheološke radove i pribavljao nalaze, u svom pismu upućenom Marunu, iz Djeversaka na 7. 10. 1911. (sada u arhivu MHAS) izvješćuje: »... Bio sam juče, tj. sinoć u Ostrovici. Majstor kako kamenje vadi, tako za sobom odmah zidje, da tako radnja brzo ide. Našao je onakove rezbarije kao više vrata, komad, te komad od praga ili pilastra sličan. Držim da će se sjuštati sa drugim ulomcima ovaj natpis (donosi crtež, o. p.), jer ima sličan u mjeri dosad našasti, nijesam mogao odmjeriti ih jer je ovoga odnio u kuću sin Frane Mihaljevića ostaviti.«

²⁶ *SD* — 26. 9. 1911. »... Zadnja tri dana našlo se u zidu crkve sv. Ante nekoliko ulomaka pletera jedan običajenih palmeta i dva ulomka iz gotičke dobe. Danas našo se ulomak nadpisa *ARIE(Marie)* dug 0,23 cm.«

1

2

3

4

5

6

lje se sačuvao. S lijevog kraja natpisnog polja vidi se dio okomite haste i serifa slova *M*, a zatim skupina *ARIE* iza koje slijedi polukružni ostatak uklesanog kružića, do kojega je oštećenje ispunjeno malterom. Dio natpisa bi glasio: (*M*)*ARIE* . . . Neobjavljen (Tab. I, 3).

4) *Ulomak grede oltarne pregrade*. Materijal: vapnenac; dimenzije: dužina 17, visina 15,5, debljina 11,5—12 cm; visina natpisnog polja 9,5 cm; mjesto nalaza: Sv. Ante-Ostrovica;²⁷ smještaj: MHAS-Split.

Opis: Ulomak je dosta oštećen, na površini gornje strane vidi se ostatak dna rupe, dok se na licu sačuvao samo donji pojas s dijelom natpisa. Gornji pojas oštećen je frakturom, tako da se vide počeci žljebova drški dviju kuka. Od natpisa sačuvao se serif donje i dio središnje haste slova *E*, zatim *T* i *S*, što zajedno čini *ETS*. Neobjavljen (Tab. I, 5).

5) *Ulomak grede oltarne pregrade*. Materijal: vapnenac; dimenzije: dužina 49, visina 23, debljina 12 cm; visina polja s kukama 12 cm, visina natpisnog polja do rubne crte 9,8—10 cm; mjesto nalaza: Sv. Ante-Ostrovica²⁸; smještaj: MHAS-Split.

Opis: Na desnom kraju ulomka je fraktura, gornjim je dijelom otučen, dok su sve druge strane originalne. Na desnom kraju ostalo je sačuvano okomito rebro, što znači da je ulomak završetak grede. U gornjem polju je niz od šest kuka, a vidi se početak drške sedme kuke. Donje polje ispunjeno je natpisom i počevši s lijevog kraja vidi se dio vodravne haste s trokutastim serifom slova *T*, a zatim se nastavlja *SCI ANESTASI* sa znakom abrevijacije nad *SCI*. Neobjavljen (Tab. I, 4).

6) *Ulomak pilastra (ili profiliranog gornjeg rebra pluteja) oltarne pregrade*. Materijal: vapnenac; dimenzije: visina 39 cm, širina 22 cm, debljina 14 cm; mjesto nalaza: Sv. Ante-Ostrovica²⁹; smještaj: MHAS — Split.

Opis: Ulomak je sa svih strana oštećen frakturom. Površina lica dijelom je izlizana i s tragovima maltera. Dekorativno polje bilo je ispunjeno dvostrukim nizom međusobno povezanih *peretz-motiva*. Neobjavljen (Tab. I, 6).

*
* *
*

S obzirom na raspored i način klesanja dekorativnih i epigrafskih elemenata (kuke, visina dekorativnog i natpisnog polja, grafija slova), opisani ulomci s ostatkom natpisa vezuju se u cjelinu kamene grede, obra-

²⁷ U Marunovim bilješkama ne nalazimo spomenute okolnosti nalaza ovog ulomka, ali pretpostaviti se može da je nađen za vrijeme istog popravka crkve. Marun samo povremeno prisustvuje radovima koje povjerava »majstoru« Jaši Coti, pa tako i sam dnevnik ne vodi redovito.

²⁸ SD — 21. 9. 1911. »Našao se u sjevernom plotnu crkve unutra ulomak ornamentalni iz naše dobe. U izvanjskom zidu, tik pobočnih vrata, izvana, našao se ulomak epigrafični iz naše dobe sa slovima: SCLANESTA (u »konceptu« dnevnika dodaje u crtežu i krajnje SI, o. p.), dug 0,44, širok 0,22. Bio je uložen kao vrsta gradiva s unutra okrenutim slovima. Do njega opet ulomak običnog pletera.« »Koncept« SD pod istim datumom: »Kroz moju odsutnost našli nekoliko ulomaka pletera koje-kuda uzidana«.

²⁹ Teško je na osnovi nepotpunih Marunovih bilježaka i u pomankanju signatura iz starog prijeratnog muzejskog inventara zaključiti na koji se od nekoliko spomenutih ulomaka s pleternom dekoracijom odnosi navedeni fragment.

đene u dva pojasa, od kojih je gornji bio ispunjen kukama, dok je donjim tekao natpis. Riječ je o gredi koja po stilsko-dekorativnim odlikama pripada tipu arhitrava predromaničke crkvene oltarne pregrade. Analizirajući postojeće fragmente, pokušalo se prići rekonstrukciji grede, međutim nedovoljan broj ulomaka kojima raspolažemo ne pružaju mogućnost za određenu rekonstrukciju izgleda arhitrava u cjelini. Zasad se može pomišljati na dva moguća rješenja čije rekonstruiranje uvjetuje postojanje dvaju osnovnih dosad uočenih varijanti u obradi gornjeg dekorativnog pojasa s kukama. Riječ je o varijantama kad kuke na arhitravu teku neprekidno položene u jednom nizu ili kad se polazeći od krajeva grede po sredini sučeljavaju dolazeći iz suprotnih pravaca.

U okviru prve varijante predložili bismo mogućnost da je svih pet ulomaka s natpisom pripadalo desnoj strani arhitrava, međutim ovom prijedlogu treba prići vrlo oprezno uzimajući u obzir odnose koje nam određuje sveukupna dužina spomenutih ulomaka (133,5 cm) prema jednoj prosječnoj dužini oltarne grede koja se na sačuvanim poznatim predromaničkim arhitravima kreće u veličini od oko 190 cm. U tom slučaju restitucija teksta na ulomcima u jednu sadržajnu cjelinu zahtijeva prostor koji bi prelazio dužinu jedne strane oltarne grede. Stoga postoji i druga mogućnost da su sačuvani ulomci dijelovi grede i teksta koji se protezao na lijevoj i desnoj strani arhitrava, u zasad još nedefiniranom rasporedu, ako bismo pretpostavljeni arhitrav vidjeli u onoj drugoj varijanti s razdijeljenim kukama po sredini svake grede.

Međutim, neovisno o trenutačnoj nemogućnosti preciznije rekonstrukcije izgleda grede u odnosu na malobrojne ulomke i njihov raspored, te nepoznavanja veličine sakralnog objekta iz kojega potječu, sačuvani preostaci natpisa sadržavaju dovoljno elemenata koji upozoravaju na neke zanimljive pojedinosti vezane uz sadržaj natpisa i karakter predromaničke cjeline kojoj je isti pripadao.

Sačuvani ostatak teksta na ulomcima otkriva posvetni karakter natpisa koji je bio uklesan na arhitravu, a takvi se sadržaji javljaju u prilično velikom broju među poznatim repertoarom ranosrednjovjekovnih latinskih epigrafskih spomenika.

Iako potpuniju epigrafsku restituciju nije moguće izvesti, pri sadašnjoj obradi natpisa bilo bi korisno poslužiti se dosadašnjim iskustvima koja imamo u smislu relativno jednostavnog, čak pomalo standardnog sadržaja u posvetnim tekstovima predromaničkih arhitrava i u tu opću, epigrafsku shemu uklopiti odnosne ulomke iz Ostrovice. Ostaci natpisa na navedenim fragmentima predstavljaju dio većeg posvetnog teksta koji govori o činu podizanja crkve, pa se točno navode imena dvojice svetaca (Marija, Anastazije) kojima u čast je crkva (*templum*) bila sagrađena. Dio teksta na ulomku br. 3 s ostatkom *ETS* upućuje na to da je u dijelu natpisa ispred riječi *Sci Anestasi* dolazila posveta još jednom svecu čije se ime treba tražiti u kontekstu ulomka br. 2 s natpisom koji čitamo kao *beaTI MART(yres)* i onoga s imenom sv. Anastazija. Elementi natpisa s nekolicine sačuvanih ulomaka ukazuju na čin gradnje jedne predromaničke crkve (*tempLVm Fecit*), koja je bila podignuta u čast Marije (*maRIE*) i dvojice blaženih mučenika (*beaTI MARTyres*) od kojih je jedan sv. Anastazije (*SCI ANESTASI*).

Pridruživanje sv. Anastazija štovanju sv. Marije na navedenom natpisu, kao jednog od tri titulara crkve, moguće je protumačiti u smislu za-

državanja i nastavljanja tradicije prvobitnih naslovnika još iz starokršćanskog vremena, pa zato u natpisu iz Ostrovice vidimo trag prenošenja titulara crkve vezan uz nekadašnje štovanje kulta sv. Anastazija kao salonitanskog martira 4. stoljeća.

Već je zapaženo na primjeru salonitanskog agera da predromanički sakralni objekti na prostoru uz dalmatinske gradove u ranom srednjem vijeku pokazuju izraziti kontinuitet koji se manifestira u prenošenju titulara i posveta (prvi martiri, Kristovi apostoli), za razliku od hrvatskog teritorija u zaleđu gradova gdje se, na današnjem stupnju istraženosti, uočilo da titulari sakralnih građevina ili konkretnije posvete istima sačuvane na natpisima predromaničkih oltarnih pregrada ne upozoravaju na jaču tradiciju ranog kršćanskog kulta, već se javljaju novi naslovnici crkava poput Marija, Marta, Martin, Stjepan, Mihovil . . .³⁰

Prema tome, spomen sv. Anastazija kao titulara martira na ranosrednjovjekovnom epigrafskom spomeniku iz Ostrovice može se ubrojiti među rjeđe, ali ne i usamljene pojave (sv. Cecilija u Biskupiji kod Knina, sv. Florijan i sv. Kuzma i Damjan i sv. Lovre u šibenskom Donjem polju,³¹ te vjerojatno sv. Kuzma u Pridrazi^{31a}) kontinuiranja kršćanskih titulara izvan užeg agera urbanih središta u Dalmaciji. Razlog ovoj pojavi treba i ovaj put najvjerojatnije potražiti u naglašenijim faktorima — prenosnicima kontinuiteta koji su baš na području Ravnih kotara, čiji istočni periferni dio zahvaća ostrovička regija, bili specifični i posebno izraženi.³² Karakteristično je da sloj autohtonog stanovništva općenito u plodnim područjima (npr. kao što su Ravni kotari) jače zadržava tradiciju bogate kasnoantičke baštine i predstavlja glavnog prijenosnika kontinuiteta.³³ To se kao karakteristika potvrđuje i na prostoru ostrovičke mikroregije, koja kao jedna od niza sjedilačkih zajednica autohtonog živilja u plodnim dolinama sjeverne Dalmacije nasljeđuje i kontinuirira određene oblike duhovnog života unutar svojih ruralnih ranosrednjovjekovnih gospodarskih enklava.³⁴ Na ovaj način nalaz predromaničkog

³⁰ Kao jedan od primjera kontinuiranja tradicija vezanih uz kult starokršćanskih svetaca je prenošenje štovanja sv. Anastazija, a što se najizrazitije manifestiralo u samom Splitu, kao direktnom nosiocu tradicije salonitanske crkve. Poznato je da je splitska katedrala bila prvotno posvećena sv. Mariji, a potom, vjerojatno u prvoj polovici 10. st., salonitanskim martirima Domniju i Anastaziju. V.: Ž. Rapanić, Ranosrednjovjekovni latinski natpisi iz Splita, *Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku (VAHD)*, LXV—LXVII, 1963—65, 274; isti, Prilog proučavanju kontinuiteta naseljenosti u salonitanskom ageru u ranom srednjem vijeku, *VAHD*, LXXIV, 1980, 211. Neposredno izvan bedema Palače u podnožju Marjana također je zabilježeno postojanje crkve sv. Anastazija. (V.: Ž. Rapanić, o. c., 197).

³¹ Riječ je o epigrafskim ulomcima predromaničkog crkvenog namještaja s ostacima imena starokršćanskih titulara: sv. Cecilije s lokaliteta Stupovi u Biskupiji kod Knina (v.: S. Gunjača, Ostaci starohrvatske crkve sv. Cecilije na Stupovima u Biskupiji kod Knina, *SHP*, 5, 1956, 118) i dva ulomka s imenima sv. Florijana i sv. Kuzme i Damjana i sv. Lovre nađenih na lokalitetu Grušine kod crkve sv. Lovre u šibenskom Donjem polju. Istraživanja je vodio Muzej grada Šibenika, a obrada lokaliteta i dijela arheološkog materijala još nije publicirana.

^{31a} S. Gunjača, Srednjovjekovni Dolac kod Novigrada, *SHP*, 8—9, 1963, 43.

³² Možda se usput korisno podsjetiti na najeklatantnije primjere ove kompleksne pojave sačuvane u toponimima kao što su Nadin i Aserija.

³³ M. Suić, o. c., 227. i d.

³⁴ Zapaženo je na temelju analize epigrafičko-onomastičkih izvora da je u Ostrovici u procesu rimske kolonizacije, a i u kasnijim razdobljima uglavnom dominiralo liburnsko autohtono stanovništvo predrimskog podrijetla. Ta kategorija stanov-

natpisa iz Ostrovice s imenom sv. Anastazija predstavlja samo jedan mali, ali uočljivi segment među raznovrsnim oblicima odražavanja autohtonih elemenata koji se u ovom primjeru izražava u epigrafskom obliku kroz dedikaciju određenom titularu.

U konstrukciji natpisa, formalno-epigrafski elementi kao što su formule, pokrate, uređenje teksta, pa zatim leksičke osobitosti, javljaju se u jednom poznatom i konvencionalnom obliku karakteristične za latinske natpise sa sličnih predromaničkih spomenika. U prenošenju natpisa na gredu pretpostavljamo da je lapicid slijedio jednostavnu koncepciju posvetnih tekstova poznatih još sa starokršćanskih epigrafskih spomenika, koristeći se pri tome predloškom koji nije mnogo odstupao od manje-više uobičajenih formulara. Oslanjajući se na raspoloživ broj ulomaka, moguće je pretpostaviti da su elementi u formuli dedikacije na ostrovičkom natpisu s obzirom na strukturu redosljeda u iznošenju podataka bili: ime i podaci o nosiocu dedikacije (nama zasad nepoznat) — oznaka čina — *ad honorem* ili *in honore* — lice (titulari) s atributnim oznakama kojima se spomenik podiže ili posvećuje.

U leksičkom pogledu natpis odaje sve karakteristike srednjovjekovnog latiniteta. Tako se npr. riječ *templum* ovdje javlja u značenju *ecclesia* ili *domus dei*, a najvjerojatnije se vezivala na karakteristične glagole koji su označavali akciju podizanja »hrama« (*fecit, fieri iussit, fieri rogavit*). Neki oblici riječi u natpisu pokazuju nepravilnost i odstupanje u odnosu na pravopis klasičnog latiniteta, tako npr. riječ *Marie* gubi završni diftong *ae* i stoji umjesto *Mariae*, a oblik *Anestasi* umjesto *Anastasi*.

Što se tiče ordinacije teksta u odnosu na uređenje i raspored riječi unutar natpisnog polja, kao radnji koje su neposredno prethodile uklesavanju, natpis iz Ostrovice pruža primjer nebrižljivo ordiniranog teksta. Površina predviđena za natpis grubo je izglučana i prethodno nije bila korektno uređena u smislu urezivanja tzv. »linije vodilje« pri donjoj strani natpisnog polja, a čija bi svrha bila da održi red slova u pravilnom vodoravnom nizu i ujednači njihovu visinu. Kod ovog primjera lapicid je taj faktor očito zanemario i izravno bez ordinacije prenosio tekst s koncepta na natpisno polje. To je za posljedicu imalo različitu visinu i modul slova, neujednačenu razmaknutost kao i zbivanje i prebacivanje završnih slova u riječi *Anestasi* u drugi red. Mogućnost da se radi o izravnom prenošenju koncepta na kamen bez prethodne ordinacije potvrđuju i oblici slova kao npr. *R, T, S, V* jer su uklesana u neuređeni tekst, pa neiskusni lapicid miješa slova epigrafske kapitale s onim oblicima slova koja već pokazuju kurzivnu tendenciju, a prenesena su na natpis iz predloška koji je majstor dobio napisan običnim (kurzivnim) pismom. Čini se da je lapicid prišao urezivanju »vodilje« tek pošto je uklesao natpis, što se može pretpostaviti na osnovi dužine iste linije u odnosu na završna slova na ulomku br. 5, dok na fragmentu br. 1 takvom urezivanju nema traga.

ništva nastaviti će i dalje u okviru rimske civilizacije i kasnije sve do kasne antike razvijati tradicije svoje materijalne i duhovne kulture. Iste etničke specifičnosti u ovom razdoblju pokazuju i neka od najvećih naselja u središnjem prostoru Liburnije: *Corinium, Nedinum* i *Varvaria*. (V.: *J. Medini*, Etničke strukture stanovništva antičke Liburnije u svijetlu epigrafskih izvora. *Naseljavanje i naselja u antici, Materijali*, XV, Prilep 1976, 71. i d.)

Značajke koje pokazuje duktus kojim su uklesana slova također su važan pokazatelj u određivanju karaktera jednog epigrafskog spomenika, a nekad i ti paleografski faktori mogu utjecati na kronološko i prostorno opredjeljenje natpisa ili »radioničkog kruga«. Duktus slova na natpisu iz Ostrovice pokazuje sve osobitosti rustične kapitale sa slovima koja imaju neujednačeni modul i odaju nevještu ruku lapicida. Karakteristični su slijedeći oblici slova: Slovo *R* javlja se u formi slova koje je izvedeno u tri poteza s tim da je treća crta vrlo kratka, nakošena i ne dostiže donju liniju reda, već ostaje na polovici visine slova. Taj oblik približava se kurzivnom tipu slova. Slovo *A* je nejednakih kosih crta pri vrhu lagano razmaknutima i spojenim plićim trokutastim serifom. Javlja se u dva oblika: s poprečnom hastom ukošenom nalijevo i bez nje. Okomita hasta kod slova *T* savijena je pri dnu na desnu stranu i završava trokutastim serifom. Slično je i sa slovom *V*. Duktus slova *S* s lučnim crtama nejednake visine i s krajevima jako povijenima prema unutrašnjim stranama, te plitki luk otvorenih krajeva kod slova *C* ukazuju već na kurzivne forme. To su slova koja svoj oblik dobivaju u trenutku transponiranja teksta na kamen, pa bismo njihov izgled mogli protumačiti kao neposredni utjecaj kurzivnog predloška. U natpisu se također ističe dosljedno primjenjivanje trokutastih serifa koji su dosta naglašeni i duboki.

Nekoliko spomenutih paleografskih inačica u natpisu (posebno stupanj ordinacije natpisa, duktus i modul slova *R*, *A*, *M*, *S*, *C*) pokazuje veliku podudarnost s elementima natpisa s arhitrava oltarnih pregrada s Crkvine u Biskupiji kod Knina koji se po najnovijim stilsko-tipološkim analizama datiraju u 10. stoljeće, odnosno u okviru treće intervencije na oltarnoj pregradi u crkvi na Crkvini.³⁵

*
* *
*

Nalazi ulomaka predromaničkog crkvenog namještaja s ostacima latinskog natpisa i pleterne dekoracije neposredno su potakli pitanje vezano uz ubikaciju predromaničkog sakralnog objekta na području Ostrovice, čiji je položaj do danas ostao neutvrđen. Tražeći mogućnost za određivanje položaja ranosrednjovjekovne crkve, oslanjamo se na više raznorodnih elemenata koji izlaze iz: a) karaktera dosadašnjih arheoloških izvora, b) toponomastičkih indikatora, c) prijašnjih zapažanja L. Maruna, kao i rezultata najnovijeg rekognosciranja terena. Svi ti elementi upućuju na nekoliko pretpostavki po kojima crkvu kojoj su pripadali ulomci treba tražiti na više položaja unutar Ostrovice.

Počnimo od samog položaja na mjestu današnje seoske crkve sv. Ante, smještene u samom podnožju južne padine ostrovičke gradine, gdje je Marun godine 1911. obavljajući popravke i prezidavanje crkve nalazio ulomke s predromaničkom skulpturom i fragmente natpisa uzidane kao spolije. Međutim, tom prilikom nije pristupio istraživanju temelja i pro-

³⁵ N. Jakšić, Zabati oltarne pregrade iz Crkvine u Biskupiji kod Knina, *Fiskovićev zbornik*, Split 1980, 98. i d.; V. Delonga, Nekoliko ranosrednjovjekovnih latinskih natpisa s Crkvine u Biskupiji u Muzeju hrvatskih arheoloških spomenika u Splitu, *Gunjačin zbornik*, Zagreb 1980 (ulomci br. 3, 4, 5, a usp. i broj 1, 2).

stora ukolo perimetra same crkve, što bi značilo da na tako slabom stupnju istraženosti lokaliteta ne dobivamo one osnovne pokazatelje koji bi upućivali na postojanje jedne ranije sakralne građevine na mjestu današnje crkve sv. Ante.³⁶

Na prostoru koji se od naselja blago spušta prema jugu, na položaju južnije od Sv. Ante, oko 300 m jugozapadno od današnje škole u Ostrovici, godine 1954. slučajno je na zemlji Mariše Atlagića pronađen par ostruga karolinškog tipa s pripadnom garniturom iz sredine 9. st.³⁷ Taj lokalitet seljaci iz Ostrovice nazivaju Greblje, a i danas su na nekim mjestima uzduž seoskog puta i na okolnim parcelama vidljivi tragovi rano srednjovjekovne grobne arhitekture.

Istočno od puta neposredno nasuprot Greblju na lokalitetu pred poljem zvanom Mravnjak, sada u vlasništvu Milana Atlagića, svojedobno su se nalazili stupovi s kapitelima pobje nepoznatog izgleda koje su seljaci kasnije upotrijebili (samljeli) kao građevinski materijal. To svakako upozorava na postojanje jednog ranijeg objekta o čijem je karakteru teško nešto određenije reći. Smatramo da je s obzirom na postojanje arheoloških ostataka sam položaj lokaliteta na Mravnjaku vrlo indikativan posebno u odnosu na neposrednu blizinu nalazišta karolinških ostruga na Greblju.

Položaj koji posebno privlači pažnju unutar arheološko-topografskog plana Ostrovice jest lokalitet istočnije u polju u pravcu Otrisa zvan Torkul. Na ostacima blagih uzvišenja nalaze se ulomci rimske keramike i velike količine obrađenog kamena, što ukazuje na postojanje objekta koji je pripadao jednoj gospodarskoj zgradi, a na što također upućuje i toponim sačuvan u imenu istog položaja. L. Marun u svojim zapažanjima koja je bilježio obilazeći teren u Ostrovici navodi uz ovaj još i stariji naziv Crkvina.³⁸

Iz prikazane arheološko-topografske slike koju na sadašnjem stupnju istraženosti susrećemo u Ostrovici, jasno se izdvajaju dva lokaliteta: onaj na Mravnjaku uz nalazište Greblje i lokalitet na Torkulu (Crkvina), te bi se na prostoru unutar tih lokaliteta mogao očekivati položaj rano srednjovjekovne crkve iz koje potječu gore obrađeni ulomci.

Ovdje treba voditi računa o postojanju srednjovjekovnog crkvenog objekta na lokalitetu u polju na Lukačevim ogradama kod zaseoka Otrisa, istočno od Ostrovice u pravcu Bribira, gdje su nedavnim arheološkim istraživanjem otkriveni ostaci romaničke jednobrodne crkve s kas-

³⁶ Možda je i kasnija turska džamija koja je postojala na ovom mjestu preuzela topički smještaj nekadašnjeg sakralnog objekta.

³⁷ J. Belošević, Nekoliko rano srednjovjekovnih metalnih nalaza s područja sjeverne Dalmacije, *Diadora*, 3, 1965, 149, i d.; *isti*, Materijalna kultura Hrvata, 64.

³⁸ SD — 11. 3. 1907. »Bio sam u društvu Ardalića u Ostrovici te pregledao do sada nepoznati položaj starinskih ruševina zvan Crkvina ili običnije Torkul. To je u polju mali glavičurak, doli prirodna ili iz ruševina, ne mogoh točno ustanoviti. Okolo istoga ima nešto gomila od starinskih ruševina i mnogo cigle, koja mi se čini da je rimska. Ispod ovog glavičurka s podnevene strane jedva naslućuje se trag starinskog zida. Na vrh iste sa sjeverne strane leži naopako okrenuta jedna pola kamena »terkula«. Nema sumnje da su tu neke starinske ruševine. Sudeć površno, od oka, nagađam da bi tu mogle biti kakve ruševine starokršćanske crkve. Zato dao sam nalog Ardaliću da učini mali pokušaj prema ispodku kojeg ću naknadno odlučiti.« U Ostrovici seljaci danas naziv »Crkvina« upotrebljavaju za položaj u polju pod zaseokom Otrisa zvanom Lukačuše.

nosrednjovjekovnom nekropolom.³⁹ Na istom lokalitetu javljaju se brojni ostaci antičkih tegula i ulomaka amfora, što neposredno upozorava na postojanje jednog antičkog gospodarskog objekta (vile rustike). Problem topografskog smještaja ranosrednjovjekovne predromaničke crkve u Ostrovici postaje kompleksniji upravo u odnosu na predromaničke nalaze iz crkve u Otresu. Pri obradi ulomaka predromaničke grede iz Ostrovice uočile su se neke pojedinosti u njezinom stilsko-dekorativnom izgledu (npr. isti raspored i dimenzije pojasa s kukama i natpisnog polja) koje navedene ulomke iz Ostrovice vezuju uz istu koncepciju u stilsko-dekorativnom rješenju luka iz Otresa, dok ih paleografska komponenta izražena u tipu i duktusu natpisa ipak razdvaja.

U Marunovim zabilježkama i korespondenciji koju je vodio sa svojim terenskim povjerenikom V. Ardalićem navode se informacije koje je Marun dobio od seljaka o tome kako su ulomci kamenog namještaja iz crkve u Otresu korišteni pri gradnji crkve sv. Ante u Ostrovici.⁴⁰ Međutim, u toku prvog iskopavanja crkve u Otresu godine 1911. pokazalo se da se karakteristike ulomaka nađenih u Otresu razlikuju od onih u Sv. Anti u Ostrovici.⁴¹

Očigledno je da se radi o posljedici jedne disharmonije u stupnju istraženosti koja je nastala zbog mnogo cjelovitije arheološke istraženosti srednjovjekovnog lokaliteta na Otresu u odnosu na gotovo sasvim neistražene antičke i srednjovjekovne lokalitete unutar užeg područja Ostrovice (Torkul-Crkvina; Mravnjak-Greblje; Sv. Ante; Sv. Luka na rubnoj zapadnoj strani polja podno gradine) koji se još uvijek mogu interpretirati jedino u okviru slučajno otkrivenih nalaza.

Na osnovi prethodnih napomena opravdano je pretpostaviti da se na prostoru Ostrovice kao mikroregije može očekivati nekoliko sakralnih objekata u ranom srednjem vijeku, a ne samo jedan, tj. onaj koji je već ustanovljen i potvrđen arheološkim istraživanjima i njihovom revizijom u zaseoku Otresu.

Zbog loše istraženosti i nedovoljne arheološke dokumentacije nije moguće pratiti razvitak određenih naselja unutar ostrovičke regije, iako i ovdje možemo doći do nekih općih zaključaka primjenjujući rezultate arheoloških i historijskih istraživanja gradskih i ruralnih jezgri na području srednje i sjeverne Dalmacije, pa neke opće konstante u transformaciji grada i sela kasne antike u nove ranosrednjovjekovne demografske i društveno-gospodarske strukture možemo primijeniti i na neistraženi ruralni areal ostrovičke regije.

Arheološki nalazi bogate antičke baštine u ovom mikropodručju Ravnih kotara otkrivaju postojanje lokaliteta s objektima izrazito gospodarskog karaktera — *villae rusticae*, kao što su oni dosad registrirani na Lukačušama u Otresu, na Torkulu i vjerojatno na Mravnjaku. Bez sum-

³⁹ Reviziju istraživanja obavio je kustos Muzeja HAS M. Zekan u ljeto godine 1977.

⁴⁰ SD — 26. 9. 1911. »Bio sam preko Otresa u Ostrvici. U Otresu, u Lukačevoj negdašnjoj ogradi, vidio sam malu crkvu iz dobe hrv. samostalnosti, iz koje bi bio pk. Lukač povadio gradivo za crkvicu sv. Ante u Ostrvici...«

⁴¹ U pismu kojega je Ardalić pisao Marunu 18. 10. 1911. iz Đevrsaka (br. 368) opisujući dva ulomka s natpisom i dijela jednog pluteja dalje navodi: »... Meni se čini da neće slišiti ona ornamentika u sv. Anti prema ovoj. Ona najprije će biti prenešena sa tarkula kamo smo i pogodili, jer kažu da je ondje bila crkva«.

nje slične građevine treba očekivati i na ostalim mjestima unutar ostrovičke doline, a čija je rasprostranjenost u prvom redu uvjetovana izuzetnim prirodnim prednostima plodnog terena. Rani srednji vijek naslijedit će položaje kasnoantičkih vila, središta agrarnog gospodarstva, koje su uspjele i dalje sačuvati svoju ruralnu fizionomiju u vidu niza manjih, pojedinačnih i samostalnih gospodarskih zajednica (*vicusi*) koje egzistiraju unutar ranosrednjovjekovnih i srednjovjekovnih naseobina i sela (*villa*, srednjovjekovni *pagus*). Te naseobinske jezgre oko gospodarskih objekata postat će osnovni elementi za razvitak srednjovjekovnog sela.

Analogno postojanju više lokalnih naseobinskih agrarnih zajednica na području ostrovičke doline pretpostavljamo i nastanak nekoliko kulturnih sakralnih objekata unutar jednog mikroprostora kao što je to Ostrovica. Relativna gustoća sjedilačkih naseobinskih lokaliteta u plodnim područjima sličnim Ostrovici odrazit će se kasnije kao jedna od konstanti izražena bilo u izravnom kontinuiranju starokršćanskih kulturnih položaja podizanjem novih predromaničkih građevina ili pak u jednom od raznovrsnih oblika prenošenja tradicija, kao što je to ovdje slučaj preko jednog od naslovnika crkve — sv. Anastazija.

Summary

FRAGMENTS OF EARLY MEDIAEVAL INSCRIPTION FROM OSTROVICA

Although systematic archaeological researches have not yet been carried out on the territory of Ostrovica numerous finds and their character show that Ostrovica is an outstanding archaeological micro area not only in the Ravni Kotari region but even wider in northern Dalmatia. The continuity of historical periods might be observed at Ostrovica, so that it might be studied from prehistory till our days. Early mediaeval Latin inscriptions which are going to be dealt with in this paper are only a slight evidence of the above mentioned continuity.

Accidental finds from the neolithic period have shown that settlements from this period existed in the fertile valley of Ostrovica. The fragments of rough pottery, Gnathia pottery, fortification remains made of blocks built without mortar, coins of the Illyrian king Ballaios etc. testify to the existence of a typical Liburnian hillfort at Ostrovica.

Numerous archeological remains, such as villas in the fertile area (Torkul, Lukačuše, and probably Mravnjak etc.), as well as fragments of Roman sculpture, especially from the site Mačci are the evidence of an intense human activity during Roman period. The dominant stratum of population was autochthonous Liburnian people in the period of Roman colonisation of this region. This ethnic situation reflected even later as a factor in the transferring the traditions of material and spiritual heritage of the people from this territory. Continuity of culture is a characteristic feature of the fertile lands of Ravni Kotari.

The old Liburnian hill-fort came to a new life in the Late Roman centuries and early Middle Ages. It existed then as a fortress, but the settlement itself was situated at its foot.

Ostrovica got a very prominent role, when it became the castrum of the Šubić family in the mediaeval Croatian history. The importance of Ostrovica is confirmed by some casual finds like spurs from the 14th century A. D. mediaeval coins and

pottery etc. A pair of Carolingian spurs belonging to the middle 9th century A. D. comes from the period of early Middle Ages. The burial remains indicate the existence of a larger early Croatian cemetery (9—11 centuries A. D.).

The remains of the church whose lintel fragments bearing Latin inscription are dealt with here, must be searched on one of the sites Greblje, Mravnjak or Torkul-Crkvina. The lintel and its whole inscription could not be reconstructed on the basis of small number of fragments. The part of the inscription containing the name of St. Anastasius, one out of three possible saints to whom the church at Ostrovica must have been dedicated, show the mediaeval continuity of the cult of Salonitan martyr Anastasius from the beginning of the 4th century A. D. Thus this inscription represents a rare, but not the only example of the above mentioned phenomenon (Early Christian traditions in the hinterland outside the territory of Dalmatian towns). The continuity of such traditions must have been transferred by autochthonous local population which remained in the fertile region of Ostrovica. Without this old stratum of people cultural traditions could not survive the fall of ancient Dalmatia. This continuity of cultural traditions in the case of Ostrovica are manifested in the church dedication.

1

3

4

7

8

9

12

23

26

29

30

34

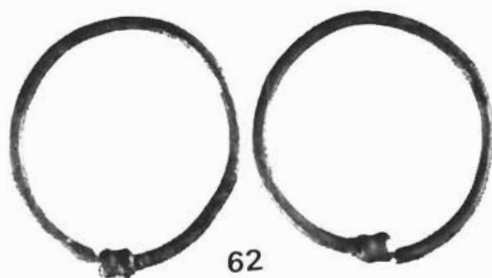
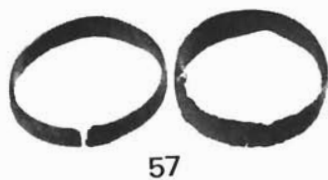
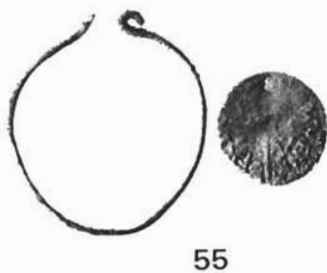
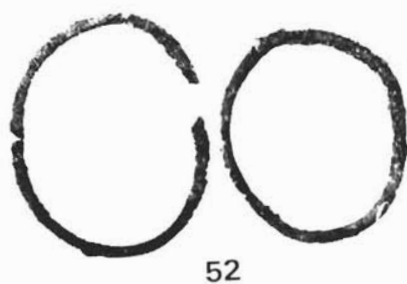
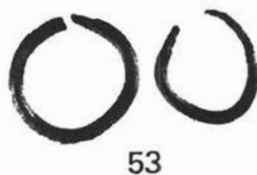
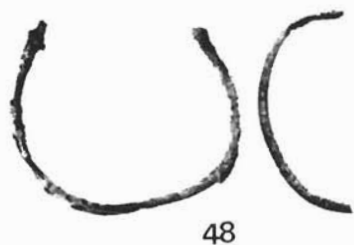
38

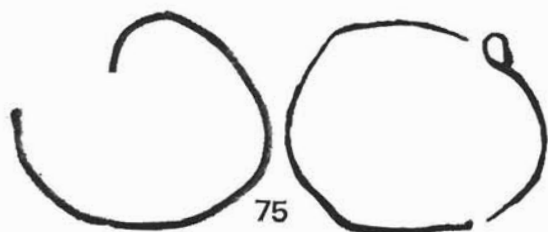
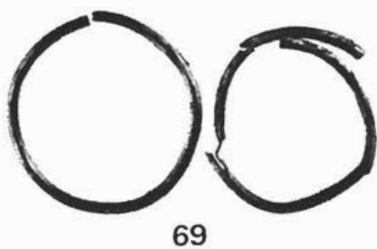
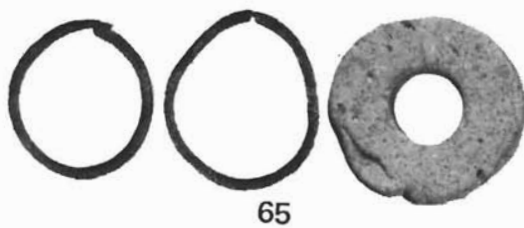
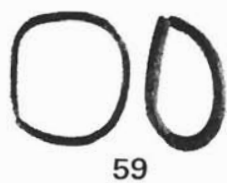

37

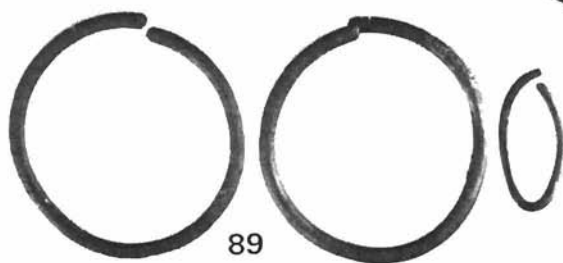
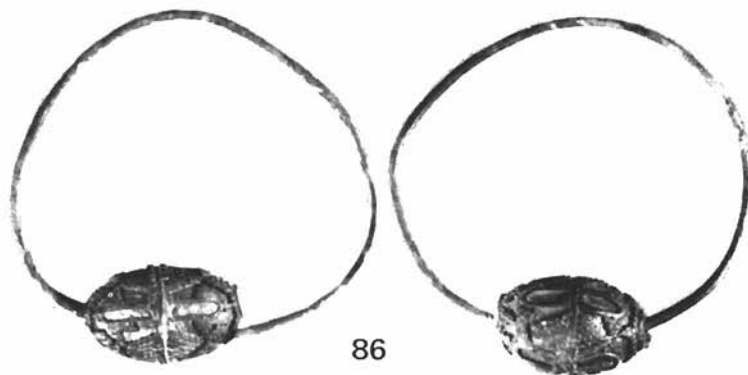

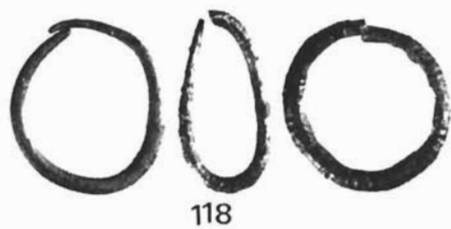
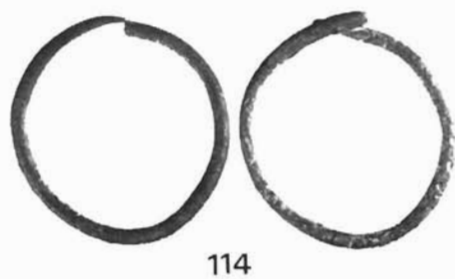
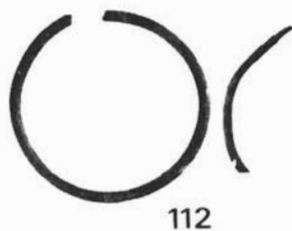
39

119

120

121

123

130

125